

Elmosódó kontúrok

116

Hamarosan tizenegy éve lesz, hogy Borbély Szilárd meghalt; az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* immár a két és feledik posztumusz kötete. Ezek sorában az első, a *Kafka fia* című befejezetlenül maradt regény elkészült részei 2021-ben láttak napvilágot könyv formában, a folyóiratokban jórészt külön is megjelent versekből álló – a hagyatékban kompozícióként a regénytöredéknél jóval véglegesebb szövegállapotban fennmaradt – *Bukolikatájban* című gyűjteményt pedig 2022-ben adták ki. *Árnyképrajzoló* címmel eredetileg 2008-ban jött ki Borbélytól kispróza-kötet akkori kiadójánál, a Kalligramnál: ennek több mint kétszeresére bővített új kiadása jelent most meg az író hagyatékát ápoló Jelenkor életműsorozatában.

Az új kötetet az a Krupp József rendezte sajtó alá, akit Száz Pállal együtt talán a Borbély-kutatás Kasztórijának és Polluxának is nevezhetnénk. A *Bukolikatájban* utószavában Krupp ezt írta a versek keletkezéséről: „Az évek óta kiemelt kritikai figyelemben részesülő, pályája csúcán álló szerző a nemzetközi hírnév küszöbén állt, amikor a tervezett kötet utolsó darabjait megjelentette”. Ezek könyvbe rendezését nyilván Borbély önkezeivel előidézett halála tett lehetetlenné.

Voltaképpen az új kötet előzményének, a 2008-as *Árnyképrajzoló*nak a keletkezéstörténete is figyelemre méltó. Két évvel voltunk ekkor a nagyszabású *Halotti Pompa*

végleges szöveget rögzítő második kiadása után, Borbélyban a kortárs irodalom ekkoriban ismerte fel a megkerülhetetlen szerzőt, de *A Testhez* című, majdan ugyancsak kedvező kritikai fogadtatásban részesülő következő verseskötetére két évet még várni kellett. Volt ugyan egy főleg esszéket, de könyvkritikákat és interjúkat is tartalmazó könyve Borbélynak, amely a szülei által elszenvedett tragikus rablótámadásról szóló írásból kapta a címét – *Egy gyilkosság mellékszálai* –, ezt azonban 2008-ban nem a Kalligram adta ki, hanem rendhagyó módon a katólikus Vigilia.

Az az érzésem, hogy kedves szerzőjét a Kalligram két kötet megjelenése között is igyekezett könyveket kiadó állapotában megtartani, vagyis a *Halotti Pompa* című korábbi és *A Testhez* című majdani kötete között félúton is megjelentetni tőle valamit. A 2008-as *Árnyképrajzoló* nagy műfaji és színvonalbeli vegyességét legalábbis nemigen tudom mással megmagyarázni.

Ezt a kötetet annak idején már olvastam, sőt, miután megjelent Borbély szinte teljes egyöntetűséggel remekműnek tartott *Nincstelének* című regénye, ismét. *Az enyészpont* rövid, archaizáló nyelven írt esszé, *A birsalmasajt A bor filozófiája* Hamvas Bélájának ironikusan emelkedett hangján szól a nevezetes – a szöveg szerint messze értéke alatt kezelt – fáról és terméséről, illetve ez utóbbi legnépszerűbb felhasználá-

lasi módjáról. *A Göncz az egy strici* az anyai nagypapa, az egykori jutasi kiképző altiszt, majd kaukázusbeli hadifogoly hideg fejfel végig gondolt, de nem minden kedélyességet nélkülöző portréja.

A *csótányirtó* alcíme: *Egy Tar Sándor-beszély*, de inkább hosszúra nyúlt glosszának tűnik, amely arról szól, hogy az író főhős eszén hogyan járt túl egy élelmes kisvállalkozó. Ezzel a darabbal veszi kezdetét a könyvben az a kis tematikus sorozat, amely meglepő módon a kötet egyharmadát teszi ki. A *Móriczka és a portás*, az *Egy Intercityn* és a *Feljegyzések az irodalomról*: kudarcleírások, ezen belül sajátos módon kivétel nélkül olyan történetek, amelyben a főszereplő tulajdonképpen magának keresi a bajt. Olyanok ezek a lakossági jeremiádok, mint ha a késő Kádár-kor egykori *Ablak* című szolgáltató, fogyasztói tévé-műsor archívumából kerültek volna elő: a főszereplő nem boldogul egy kalauzzal, egy portással és néhány múzeumi dolgozóval. Ráadásul velük – különösen az előbbi kettővel – szemben ezekből a szövegekből a tanult ember kultúrförlényének kellemetlen szignáljait is kihallani: „Alaposabb filológiai kutatómunka – és az értelmezés itt most nem részletezendő bonyolult műveletei – után rájöttem, hogy a jegy, amelyet a kezemben tartok, egy félreértés eredménye. (...) Az irodalmi szövegek értelmezése kapcsán oly sokszor szembesülünk azzal, hogy az értelmezés óhatatlanul és már-már elkerülhetetlenül mindenkor egyúttal félreértés is.”

Pedig nem érdemes felróni egy minisztérium portásának, hogy nem nézi jó szemmel, ha két ember csak

úgy beviharzik az utcáról, és felrohan a hivatal lépcsőjén, ahogy egy kalauztól is nehéz megértést várni, ha valaki lejárt jeggyel utazik. Az utóbbi írás alaphelyzete valahogy arra a vonatutamra emlékeztetett, amikor Pécs felé menet egy orvosokból álló kisebb társaság egyik tagja elfelejtette a konferencia kedvezményre jogosító igazolását érvényesíteni, amiért a jegyvizsgáló kénytelen volt pótdíjat bevasalni rajta. „Láttátok a szemét? – fordult a doktor a kollégái felé, miután a kalauz továbbment. – Nem csodálkoznék, ha hamarosan a rendelőkben találkoznánk vele.”

A MÁV-os történetre jellemző, hogy még az író stílusa is elbizonytalanodik, hiszen különben hogyan írhatna le ilyen mondatokat: „évről évre tapasztalom a színvonal feltartóztathatatlan, makacs súlyledését”, vagy: „az évtizedes mocsktól immár bűdösek a kocsik, a vécék szaga orrfacsaró”? Talán nem is sportszerű Kertész Imre egyik – de hát a Borbély-írás mottójában mégiscsak az ISBN nevű azonosító számával megjelölt – szövegéből idézni, az összehasonlítás kedvéért: „Keleti pályaudvar, mintha hirtelen a Gangesz partjaira érkeznek, épp valamely hindu ünnep alkalmával. Üszkös lábú koldusok, üvöltő zsidárusok, alattomosan fürkész pillantású alkoholisták. Iszkolok köztük előre, kezemmel is óvom, szorítom a vállamon lógó válltáskát, nem merek megállni, nem adok senkinek semmit, nem veszek senkitől semmit, bizalmatlan vagyok, nincs bennem szeretet. Nincs bennem szeretet.”

Ki ne ismerné a vécé feliratát, amely arra szólít fel, hogy a helyi-

séget olyan állapotban hagyjuk el, ahogyan magunk is találni szeretnénk? De hát hol van erre egy utasnak ideje és felszerelése? Személyes tapasztalatom szerint természetesen elég kellemetlen, hogy például a Budapest–Miskolc InterCity menetideje néhány év alatt év alatt háromnegyed órával, azaz csaknem negyven százalékkal inflálódott, Füzesabony után pedig a járat teljesen elveszti intercity jellegét, amennyiben minden állomáson és megállóhelyen megáll, de nem hiszem, hogy ezek regisztrálása komolyabb irodalmi teljesítmény alapjául szolgálhatna.

A feljegyzések az irodalomról című írás arról szól, hogy az akkor még széles körben nem különösebben ismert szerző az Irodalmi Múzeum felkérésére személyes tárgyként felajánlott számítógépes alaplapot – különös ötlettől vezérelve – személyesen viszi el Pestre, és próbálja biztos kezekre bízni a tatarozás alatt lévő intézményben. A kudarc előre látható. A múzeumi dolgozók értetlenek, de az eset és feldolgozása megint csak nem mérhető Kertész és Esterházy *Jegyzőkönyv*, illetve *Élet és irodalom* című írásaihoz.

Egy bűntény mellékszálai, Gyerekkor falun – a két következő szöveg sokkal értékesebb és fontosabb a fenti dohogásoknál. Az előbbi a már említett rablótámadás körülményeivel foglalkozik, az utóbbi – mint amire már a címe is utal –, valamint *A kastélykönyvtár parkja* címmel ezek után következő írás Borbély falusi gyerekkorával. Ennek az írásnak a vége felé a meg nem nevezett, csak a versei címe révén azonosítható Nagy Lászlóval kapcsolatban ezt olvashatjuk: „Az egész lómítosz va-

lamiképpen furcsán vette ki magát. Olyan, mint elképzelni Ady Endrét vagy József Attilát, vagy a korabeli szólás szerint Gobbi Hildát lóháton.” Csak a későbbi Borbély-filológia kedvéért jegyzem meg, hogy bár az utóbbi két személyről talán valóban nem maradt fenn olyan emlékezés, amely szerint legalábbis felnőttként lóra ültek volna, Ady tudott lovagolni. Sőt, ő volt talán az egyik utolsó magyar költő, aki egyszerűen közlekedési eszköznek használta a lovat, például amikor – egy Varga Ilonának, azaz Illinek, a „Kíváncsi”-nak írt levele szerint – 1899 karácsonya előtt Érmindszenten akkora volt a sár, hogy nem gyalog, hanem lovon ment kártyázni.

Az eredeti *Árnyképrajzoló* két utolsó írása *A bolgár kalauz* és a kötet címadó írása. *A bolgár kalauz* Kosztolányi *Esti Kornéljának* ismert történetéhez szól hozzá egy-egy fikatív Kafka- és Walter Benjamin-írással – az utóbbi valójában rendes irodalomtudományos esszének is elmenne, amennyiben éles szemmel veszi észre, hogy Kosztolányi írása egy elfogulatlan nézőpontból „roppant narcisztikus és öntelt szöveg”-nek is olvasható. Az *Árnyképrajzoló* című utolsó írás tette ki az azonos című kötet egyötödét, és a könyv alighanem legkomplexebb, leginkább szépirodalmi szövege. A tizenkilencedik század elején játszódó, homályos kontúrú történetről utószavában Krupp pontos leírást ad: „nincs olyan látványos, a szöveg felszínén megmutatott és könnyen azonosítható intertextuális vagy egyéb jellegű referenciája, mint a könyv legtöbb írásának.” Következő mondata pedig egyben már átkötést jelent az új, kibővített kiadás első

és talán legfontosabb többlete, a *P. emlékezete* című következő fejezet felé: ezzel a „tárcasorozattal összeolvastva feltűnik a két anyag hasonlósága, nemcsak a megrajzolt korszak miatt, hanem stilisztikai szempontból is”.

Itt jegyzem meg, hogy a *P. emlékezete* cím a könyvben szögletes zárójelek közé van téve, ami azonban igen csúnya tipográfiai megoldás. Az ilyesmi arra szokott utalni, hogy a címet nem a szerző adta, ebben az esetben viszont ez mégsem a sajtó alá rendező leleménye: megőrzött számítógépes fájlljai egyikében az utószó szerint Borbély maga is leírta.

Az új kötet egyik fontos többlete tehát a nyilvánvalóan Kazinczy *Pályám emlékezete* című művére utaló *P. emlékezete*. A ciklus tizenhárom írása az *ÉS* Feuilleton rovatában jelent meg, ezek alkotják a kötet leginkább egységes ciklusát. Az írások Kazinczy Ferenc környezetében játszódnak Bécsben, és olyan címadó figurák köré épülnek, mint *A Rogendorff kisasszonyok* (ők Kazinczy feleségének, gróf Török Sophie-nek az anyai nagynénjei), *Miller Fanny férje* vagy *Lormiller fogalmazó*. Az írásokban gyakran van szó titkos magán- vagy politikai üzemlekről, a szövegeknek inkább hangulatuk van, mint irányuk. Lehet, hogy Borbély regényt akart írni a tárcanovellákból, de ennek kontúrjai nem világosak. Száz Pál a *Műút* 096-os számában megjelent lendületes és beleérző írásában részletesen összeveti a Kazinczy-életrajz megfelelő fejezeteivel Borbély szövegeit. Az irodalomtudomány nehézfegyverzetét bevetve érvel amellest, hogy „Borbély ciklusa (...) a biopoétikai kutatásoknak is

érdekes tárgya lehet, a testpoétika felől pedig másik motívumrendszer, a test narratív pozicionálása miatt válhat értelmezhetővé”, de arról az alapkérdésről nem győz meg eléggé, hogy a szöveg a most ismert állapotában van-e elég jó ahhoz, hogy elemzése során egyáltalán érdemes legyen ilyen eszközöket bevetni.

Azt hiszem, adós vagyok egy adalékkal. Mivel a könyv szűkebb, első kiadását – a jelen kötet első ciklusát – már ismertem, ezért most nem az elején kezdtem az olvasást, hanem a négy új ciklus végén. Szerencsém volt, ez az egyik legjobb.

Az utolsó ciklus, *Az emlékezés is fikció* az azonos című esszével kezdődik: ez az anyai nagyapának a zsidóüldözések idején saját maga szerint tanúsított, de az unoka részéről hitelesnek el nem fogadott emberséges gesztussal foglalkozik. Ezt követi Borbély *Egy elveszett nyelv* című emlékezetes esszéje, amely afféle utóhang a *Nincstelének* című regényhez, s amelynek fő felismerése, hogy amíg a kulturális migránsnak, vagyis aki jelentős társadalmi ugrással maga mögött hagyta örökölt kultúráját, kommunikációs problémái lesznek: „Aki elhagyja a falu népét, az elárulja őket. (...) Aki kiszakad közülük, az (...) elveszíti a nyelvét.” Sommás kijelentések, amelyeket érdemes átgondolni, ahogy azt is, amikor Borbély ezt írja: „noha viszonylag sikeres migráns lett belőlem: paraszt is maradtam.” Azt hiszem, a mondat igazsága a rövid „is” szócskába foglalt tartalmak természetén és súlyán múlik. Hiszen az egyetemi docens Borbély éppoly kevéssé volt paraszt, mint József Attila proletár, hacsak nem érzük be azzal, hogy úgy fogyasztott,

mint egy proletár, és úgy termelt, mint legelitebb elit értelmiségi. Az *árvaság* ismét nagyon személyes hangon szól Borbély depressziójáról, olyannyira, hogy ez ember elgondolkodik: hol jelent meg eredetileg ez az igen intim szöveg? Krupp maga is ezt írja: „megírásának motivációja rejtélyesebb”, és ugyanerre a következtetésre jutott a szöveget a *Kalligram* folyóirat tavaly októberi számában posztumusz sajtó alá rendező Száz Pál is: „nehezen képzelhető el, hogy az ösztöndíjas időszakot [2009, Berlin] illető munkabeszámolóról lehet szó, inkább önreflexív feljegyzésnek tűnik, amely mintha személyes használatra született volna.” Az *emberanyag* című sorkatonaság-történet ebben a kötetben jelent meg először, azért kerülhetett ide, mert személyes emlékezés, nem a *P. emlékezete* darabja, és nem is rövid novella, mint a harmadik (*Végigné*) és negyedik ciklus (*Alkonyulat*) darabjai. A *Dogville-ban* című írás legfőbb érdeme a Debrecen és Lars von Trier filmjéből ismerős Dogville egymásba játszatása: sajnos ebben az írásban is felcsendül a lakossági panasz korábban már megismert közhelyes hangja: „A táborok megfizethetetlenek és tízből kilenc becsapás, mert nem azt adja, amit ígért. A koszt csapnivaló”; a bolti tejről: „dupla annyiba kerül [mint egy termelónél], és semmi köze a tejhez”; biciklibelsőkről: „hiába ragasztom meg a régiéket, minősíthetetlen a minőségük”. A ciklus és a kötet utolsó darabja a *Május 26.*, ami az úgynevezett Ószödi beszéd elhangzásának dátuma. Jó érzéssel került a kötet végére, mert távlatos – ha nem is éppen derűs – közéleti perspektívái mellett személyes motívumok is

átszínezik, miközben az utolsó mondatok is emblematikusak: „A felelőség közös. De a katarzis elmaradt.”

Épp csak megemlítettem a *Végigné* és az *Alkonyulat* című harmadik és negyedik ciklust. Az előbbi öt, az utóbbi négy novellát tartalmaz. Az előbbi magánéleti horizontú darabjait a szeretetre való képtelenség jellemzi, az, hogy a helyzet a végén brutális tragédiába fordul-e vagy sem, a véletlen dolga. Ugyanúgy hiányolom ezekből az írásokból a komplexitást, mint az *Alkonyulat* darabjaiból. A *Nembizalmasgod* alig több, mint maga az alapötlet, amit egy furcsa diktatúra nyelvrendészeti akciója jelent. A *Kátrány* egy elit gimnáziummal rendelkező kisváros elég közhelyesen megrajzolt preszszózó fiataljainak körében játszódik, és a valamiért kátránynak nevezett cigányok ellen elkövetett robbantásos merénylet terve körül forog. Ez az írás éppoly dimenziótlan és elnagyolt, mint az utána következő *Pofadbefog* és *Patkányirt*, amelyek a 2008-ban és 2009-ben végrehajtott terrorisztikus cigánygyilkosságokat idézik fel, és bár a velejükig gonosz szereplők ábrázolásával tagadhatatlanul nemes erkölcsről tanúskodnak, a novellák esztétikai értéke ezzel nem áll arányban: „A felelőség közös. De a katarzis elmaradt.”